

УКРАЇНА
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ ТА ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ ЧЕРКАСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
МІСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ
ЧЕРКАСЬКЕ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ДОШКІЛЬНИЙ
НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД – СПЕЦІАЛЬНА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА
І-ІІІ СТУПЕНІВ №37»

Аркуша Юлія Миколаївна

**Розвиток тонких кінестетичних
відчуттів - передумова успішного
формування звуковимови
у дітей з вадами слуху дошкільного віку**

Обсяг матеріалу - 36 сторінок

Матеріал схвалено рішенням педагогічної ради навчального закладу

від 22.03.2010 року (протокол №2)

ЗМІСТ

Зміст	2
Анотація.....	3
Вступ.....	4
Розділ I. Викликання звуків	7
Розділ II. Робота над ритміко-інтонаційною стороною мови	13
Бібліографія.....	35

Анотація

В роботі висвітлена тема: «Розвиток тонких кінестетичних відчуттів – передумова успішного формування звуковимови у дітей з вадами слуху дошкільного віку». Обрана тема є актуальною, тому що ефективність подолання недоліків звуковимови значною мірою залежить від розуміння сурдопедагогом механізмів формування звуків мовлення, особливостей розладу вимови та вдало підібраної методики їх подолання..

Робота складається із двох розділів. Перший розділ - «Викликання звуків», другий розділ - «Робота над ритміко-інтонаційною стороною мови». В цих розділах розкриваються методики і зміст роботи над ритміко-інтонаційною і фонетичною стороною усної мови з використанням фонетичної ритміки в первісний період навчання.

Адресовано вчителям-дефектологам, батькам, сурдопедагогам, логопедам, вихователям для занять з дітьми дошкільного віку.

ВСТУП

Значення слуху в розвитку дитини очевидне. Без слуху неможливе сприймання мови. Погіршення слуху, недостатнє сприймання, призводить до порушення або недорозвитку експресивного мовлення. Рівень порушення або недорозвиток експресивного мовлення в кожному конкретному випадку залежить від ступеня зниження слуху.

Для дітей зі зниженим слухом типовим є недорозвинення всіх компонентів мовленнєвої діяльності, що безпосередньо обумовлене слуховою недостатністю. Тому найголовнішою вадою дітей з вадами слуху є фонетично-фонематичні порушення.

Зниження слуху утруднює формування мовлення в дітей, оскільки в них порушено природній, філогенетично закріплений зв'язок між сприйманням та відтворенням. Мова дітей з вадами слуху має свої особливості. Їх вимова характеризується поганою артикуляцією то скрутістю інтонації. Залежно від ступеня зниження слуху простежуються різні порушення вимови окремих слів та експресивного мовлення загалом.

У дітей з вадами слуху звуковимова формується зі значним відхиленням від норми через неповноцінність мовно-слухового аналізатора, який не може повною мірою здійснювати свою «керівну» роль щодо мовного аналізатора. Тому фонетично-фонематичні порушення у дітей з вадами слуху виявляються в різко виражених труднощах слухової диференціації багатьох звуків мови і в поліморфному порушенні звуків, що мають складну сенсомоторну обумовленість.

Діти, у яких зниження слуху виявилося ще в ранньому віці, позбавлені можливості самостійно, без спеціально організованої роботи опанувати усне мовлення й збагатити словниковий запас. Іноді трапляється так, що діти зі зниженим рівнем слуху приходять до дитячого садочка, вимовляючи лише кілька звуків.

Отже, у дітей з вадами слуху потрібно формувати кінестетичні відчуття. Формування кінестетичного самоконтролю є пріоритетним напрямком на шляху подолання недоліків звуковимови. Кінестезія, як відчуття руху і положення органів (в даному випадку артикуляційних) невід'ємні в роботі всіх механізмів вимови. Моторика органів у ротовій порожнині супроводжується найбільш вираженими шкірно-м'язовими відчуттями не лише в русі, а й при розрізенні певного напрямку руху артикуляційних органів і їх співвідносного положення.

Робота з розвитку артикуляційної моторики і виховання правильної артикуляції передбачає:

1. Фонетичну ритміку, спрямовану на виховання таких кінестетичних особливостей:
 - рухливості артикуляційних органів, сили, точності рухів;
 - нормального м'язового тонусу;
 - вміння утримувати органи в заданому положенні;

- нормального темпу рухів.
2. Розвиток динамічної координації артикуляційних рухів під час промовляння звуків, складів, слів, фраз.
 3. Розвиток тонких диференціювань (кінестетичних відчуттів) і виховання правильної артикуляції за допомогою вправ фонетичної ритміки.

Фонетична ритміка входить в роботу по формуванню вимови і відіграє важливу роль, як в корекції мови дітей молодшого віку з вадами слуху, так і в розвитку у них природних рухів.

Фонетична ритміка – це система рухових вправ, в яких різні рухи (корпусу, голови, рук, ніг) сполучаються з вимовлянням певного мовного матеріалу (фраз, слів, складів, звуків).

Мета фонетичної ритміки:

- з'єднати роботу мовного і слухового аналізаторів з розвитком загальної моторики;
- сприяти формуванню у дітей з вадами слуху природної мови з вираженою інтонаційною і ритмічною структурою в процесі переходу від загальної моторики до мовно-рухової;
- розвивати слухове сприймання учнів і використовувати його в ході формування і корекції вимовних навичок.

В системі вправ, направлених на нормалізацію вимовної сторони мови, використовуються різноманітні рухи: рухи корпусу тіла - наклони вперед, в сторони, повороти на 90, 180, 360 градусів; рухи голови – повороти вправо, вліво, вперед, назад; рухи рук – підняття вверх, в сторони, вперед, підняття і опускання плечей, оберталльні рухи кистей рук; рухи ніг – згинання і розгинання в колінах, встановлення ніг на рівні плечей і інші.

Характер цих рухів також різноманітний – від плавних і повільних до відривчастих і різких.

Всі рухи відібрані для проведення занять з фонетичної ритміки розглядаються, як ситуації для формування і закріплення вимовних навичок. Рухи, які виконуються на заняттях, попередньо не вивчаються. Тому вони повторюються синхронно з учителем декілька разів (2-5 раз кожний). Після того, як діти навчаться правильно повторювати рухи, кількість повторів зменшується. Рухи повністю виконують свою функцію лише тоді, коли слово, склад, звук правильно реалізуються в мові і після того, як припинився рух. Таким чином, рухи в процесі занять фонетичною ритмікою – це засіб для досягнення мети, якою є формування мови, або її корекція. Кінцева мета цих занять – фонетично правильно оформлена мова без рухів.

На заняттях по фонетичній ритміці обов'язково використовується звукопідсилюча апаратура. Це може бути без провідника звукопідсилюча апаратура, або індивідуальні слухові апарати. Вибрана апаратура повинна забезпечувати слободу рухів і якісне звучання.

Коли ми промовляємо ті чи інші звуки, то різні групи м'язів, приймають участь в їх відтворенні, по різному напружаються і розслабляються. Від якості участі м'язів в русі, залежить і характеристика цих рухів.

З самого початку занять фонетичною ритмікою потрібно навчати дітей свідомому регулюванні рухів при виконанні вправ, які супроводжують промовляння звуків і складів з цими звуками.

РОЗДІЛ І.

Викликання звуків

В перші 1,5 -2 роки заняття (в період нерегламентованого засвоєння звукового складу) вчитель намагається викликати у дітей з допомогою фонетичної ритміки ти чи інші звуки. Як правило, робота починається з голосного **а** і проводиться протягом 1-2 тижнів, поки не з'явиться звук, близький по артикуляції до **а**. Потім протягом 1-2 тижнів потрібно попрацювати із звуками **и, ө, м**; при цьому повинен вийти хоч один з них.

Для роботи над звуками можна порекомендувати таку послідовність:

- якщо з'явився **и**, то в подальшому викликаються: м, у, т, н, о, л, ф, в, і, б, д, є, к, г, х, с, ш, з, ж, р, ц, ч;
- з'явився **м** - п, у, н, т, о, л, в, ф, и, б, д...;
- з'явився **ө** – м, п, у, д, н, о, т, л, и, в, ф, є...;

Викликання, того або іншого звука проводиться протягом 1-2 тижнів.

Якщо за цей час звук не з'явився, потрібно переходити до наступного, а через деякий час знову повернатися до того звуку, який дитина ще не навчилися вимовляти.

Рухи вправи, супроводжуючі промовляння голосних і приголосних звуків і складів мають **три основних вихідних положень**.

В.п. №1. встати: ноги разом; руки зігнуті на рівні грудей, лікті опущені.

В.п. №2 встати: ноги разом; руки зігнуті в ліктях і підняті до рівня плечей; лікті розведені в бік.

В.п. №3. Встати: ноги разом; руки витягнуті вперед на рівні грудей (звук р).

Голосні звуки

Голосні звуки – рухи, як правило плавні, досить тривалі.

A

Глибокий вдих, розведення рук вгору в боки з одночасним тривалим вимовлянням **а** _____.

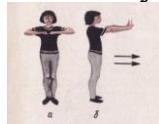
O

Глибокий вдих, розведення рук в боки давлячим рухом при одночасному вимовлянні **о** _____.

У

Глибокий вдих, давлячими рухами витягнути руки вперед при одночасному

промовлянні у_____.

I

Глибокий вдих, руки вгору при одночасному промовлянні і_____.

E

Глибокий вдих, руки вгору в бік при одночасному промовлянні е_____.

И

Вказівним рухом викинути праву, потім ліву руки вперед у боки при одночасному вимовлянні и_____ (або складу ти).

Приголосні звуки

Різкі рухи (як удар) уперед і в бік, поперемінно то правою, то лівою рукою, яку зігнуто в ліктях, при одночасному вимовлянні складу па.

T

Різкі рухи (як удар) поперемінно то правою то лівою рукою, яку зігнуто в кулак: униз і в бік при одночасному вимовлянні складу та.

K

Різким сильним рухом притиснути до тулуба одночасно правий і лівий лікті. Вимовляти при цьому складне КА.

Б, Д

Варіант I.

Нахилитися вперед і вниз, руки опустити вниз, розслабити всі м'язи тіла і одночасно вимовити склад **БА** (або **ДА**).

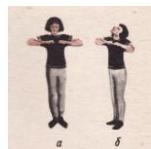
Варіант II.

Сісти на підлогу у нахилитися до ніг з одночасним вимовлянням складу **БА** (або **ДА**).

Г

Закинути голову назад з одночасним вимовлянням **ГА**.

С

Підняти пальці рук до рота і тут же опустити їх униз плавними давлячими рухами. Одночасно вимовляти с_____.

Ш

Підняти руки вгору, плавно поколихати ними вправо і вліво, трохи нахиляючи тулуб то в один, то в інший бік, одночасно вимовляючи ш_____.

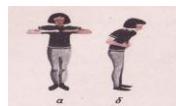
Ф

Підняти до рота руки, пальці стиснені в кулаки, швидко і різко розжати кулаки, злегка витягнути при цьому руки вперед, одночасно вимовляючи ф_____.

X

Притиснути руки до живота. Одночасно вимовити склад **x_a**.

Г

Закинути голову назад, нахилити вперед, притиснути руки до живота, одночасно вимовляти склад г а.

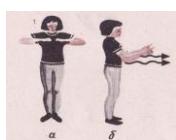
З

Описати в повітрі руками півколо і повернути руки у в.п., одночасно вимовляючи з —.

Ж

Описати в повітрі зигзаг за допомогою рухи рук вперед. Одночасно вимовляти ж —.

В

Підняти до рота пальці рук, потім поперемінно відводити плавним рухом то праву, то ліву руку при одночасному вимовленні в —.

Ц

Роботу по викликанню звука ц можна починати тільки при умові правильного відтворення тс.

Підняти до рота пальці рук, стиснуті в пучки; різко розтулити їх, тулуб трохи нахилити вперед. Одночасно вимовляти ц —.

Ч

Повертати поперемінно кисті то правої, то лівої руки від себе (знизу вгору). Одночасно вимовляти ч —.

M

Підняти пальці рук до носа, розвести руки вперед у боки плавним рухом.
Одночасно вимовляти м_____.

H

Підняти пальці рук до носа, розвести руки в боки помірно різким рухом.
Одночасно вимовляти н_____.

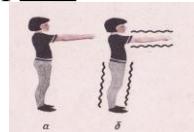
L

Робити обертальні рухи руками перед грудьми. Одночасно вимовляти ла.

P

В.п. №3. Невеликими, швидкими і короткими рухами рук і ніг імітувати вібрацію. Одночасно вимовляти р_____.

РОЗДІЛ II

Робота над ритміко-інтонаційною стороною мови

Навчання вимові дошкільників, що не чують, направлене на становлення і розвиток виразної, членороздільної, природної мови. Робота над вимовою в дошкільний період ведеться на основі аналітико-синтетичного методу: дітей учат вимовляти не тільки цілі слова і короткі фрази, але і окремі елементи - звуків, склади; при цьому кінцевою метою завжди є слово, фраза.

Методика використання фонетичної ритміки при роботі над різними сторонами вимови в первинний період навчання. У методиці відображені системи вправ, що поступово ускладнюються, по відділенню одного складу від ряду складів, по зміні тривалості, злитності, темпу, сили і висоти голосу, по роботі над ритмічною і інтонаційною стороною мови.

Для полегшення засвоєння прийомів роботи над різними сторонами вимови система вправ по формуванню кожного з них показана окремо. Проте, робота над ними ведеться не послідовно (у тому порядку, в якому вона описується), а паралельно, одночасно, з перших днів навчання. Тільки вправи, направлені на зміну сили і висоти голосу, пропонуються декілька пізніше (зазвичай з II півріччя корекційних занять), після того, як у дітей вже викликаний голос нормальної сили і висоти.

Матеріалом для занять фонетичною ритмікою є звуки, склади, слова, словосполучення, фрази, а пізніше і тексти (вірші, чистомовки, лічилки, казки), мовлення яких супроводжується різноманітними рухами. Мовний матеріал, як правило, одинаковий для глухих, і для слабочуючих дітей, але важливо, щоб він не тільки відповідав вимовним завданням, але і був доступний, зрозумілий дітям, потрібний їм в спілкуванні.

На заняттях фонетичною ритмікою всі діти хором, разом з педагогом два-три рази вимовляють запропонований матеріал, потім його повторюють 2-3 дитини. Індивідуально першими говорять ті діти, які можуть неправильно вимовити склади, слова, фрази. У разі помилки педагог дає правильний зразок, тобто повторює матеріал сам, потім вимовляє його разом з дитиною, і, нарешті - звук, склад, слово, фразу дитина повторює самостійно. Потім мовний матеріал знов промовляється хором.

Заняття фонетичною ритмікою бажано проводити щодня (15-25 хвилин).

На всіх заняттях ведеться робота над різними сторонами вимови - над відділенням складу від ряду складів, над довготою, злитністю, темпом, ритмом, силою і висотою голосу, звуки, інтонацією, словом і фразою; як правило, на кожну з них доводиться по 1-2 вправи.

Обов'язковими на кожному занятті є вправи по роботі над гучністю або висотою голосу, над інтонацією, звуки, словом і фразою.

Матеріал для занять фонетичною ритмікою планується, як правило, на тиждень, протягом якого повторюються одні і ті ж вправи, при цьому мовний матеріал може поступово ускладнюватися.

НАВЧАННЯ ВІДДІЛЕННЮ ОДНОГО СКЛАДУ ВІД РЯДУ СКЛАДІВ

Педагог учиє дітей вимовляти ряд складів і один склад. Спочатку, як правило, робота ведеться на матеріалі складу *na*, надалі, у міру появи в мові дітей і інших звуків, в неї включається новий мовний матеріал. Можуть використовуватися найрізноманітніші рухи, важливо, щоб вони передавали характер звуку (складу).

При цьому рухи, запропоновані на ряд складів, повинні відрізнятися від рухів на один склад, наприклад:

- струшувати перед грудьми напружені кулаки, вимовляючи *nanana*, різко опустити руки вниз - *na*;
- сидячи на підлозі, стукати кулаками по підлозі, вимовляючи *nanana*, і по колінах - *na*;
- сидячи на підлозі, стукати м'ячом об підлогу - *nanana*, витягнути руки з м'ячом вперед - *na*;
- стукати пропорцем об пропорець - *nanana*, підняти їх вгору - *na*;
- хлопнути в долоні перед грудьми - *na*, ляскати руками по ногах або по стегнах - *nananana*;
- викидати вперед кисті рук, стислі в кулак, вимовляючи *pupunu*, викидати вперед одну руку - *ny*;
- руки зігнуті в ліктях, долоні від себе, руки напружені; витягти руки вперед - *mamama*, відвести одну руку убік - *ma*, або навпаки - висувати вперед то праву, то ліву руку - *mamama*, висувати вперед обидві руки - *ma*;
- крокувати на місці - *tatata*, топнути ногою - *ta*;
- крокувати на місці - *tatata*, підстрибнути - *ta*;
- йти по кругу - *tatata*, зупинитися і топати ногою - *ta*;
- йти вперед - *tututu*, приставити ногу - *tu*;
- підстрибувати на місці - *tototo*, стрибнути вперед - *to*;
- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, долоні до себе; відводити напружені руки по черзі в сторони (як би даючи щось) - *nanana*, витягнути дві руки вперед - *na*;
- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, долоні до себе; по черзі «відкидати» кисті то правої, то лівої руки в сторони (як би відмахуючись) - *nonono*, розвести руки в сторони - *no*;
- i. тп. по черзі «відкидати» кисті то правої, то лівої руки вперед (як би відмахуючись) - *nunununu*, витягнути руки вперед - *nu*;
- обертати кисті рук над головою -ляляля, заховати руки за спину -*ля*;
- руки підняті вгору; виконувати руками нахили в сторони - *lalalala*, нахилитися вперед - *la*;
- напружені руки розведені в сторони («літак»); виконувати нахили в сторони - *wawawa*, сісти навприсідки і опустити руки -*ва* (аналогічні вправи виконуються при вимовлянні складів *wowowo - wo*, *wuwuwu - wy*);

- руки зігнуті в ліктях, долоні, обернені до себе, біля рота; відводити долоні вперед - *фафафа*, відвести одну руку вперед - *фа*;
- руки зігнуті в ліктях, долоні опущені вниз; піднімати долоні вгору *фофофофо*, підняти кисті однієї руки - *фо*;
- руки зігнуті в ліктях, долоні від себе; висувати руки вперед («gra в м'яч об стінку») - *фуфуфу*, викидати одну руку вперед в сторони - *фу* («погано!»);
- руки зігнуті в ліктях, пальці розчепірені; стискати пальці обох рук в кулак («собака гавкає») – *аф-аф-аф*, стиснути пальці однієї руки в кулак - *аф*;
- руки зігнуті в ліктях, кисті опущені; струшувати розслабленими кистями рук - *бабаба*, «кинути» розслаблені кисті рук вниз -ба або, навпаки, струшувати по черзі то праву, то ліву розслаблену кисть - *бабабаба*, струсити обидві кисті - *ба*.

Проведення даних вправ (як і описаних нижче) дозволяє на доступному для вимовляння матеріалі учити дітей довільному наслідуванню; крім того, вони сприяють розвитку мовного дихання і голосу.

РОБОТА НАД ДОВГОТОЮ ЗВУЧАНЬ

Навчаючи малюків довгому і короткому вимовлянню звуків і складів, педагог пропонує різноманітні рухи; при цьому довгому звуку відповідає плавний, тривалий рух, а короткому - різкий, короткий.

Тривале, протяжне вимовляння голосних супроводжується повільними, широкими рухами рук, тіла, а короткі - швидкими, короткими, наприклад:

- заколисувати ляльку: лялька (ляля) спить - *a* ____ - *a* ____ (протяжно);
лялька прокинулася і стрибає - *a a a* (коротко);
- поволі розвести руки в сторони, вимовляючи *a* ____, швидко закрити обличчя руками - *a*;
- поволі розвести руки в сторони - *a* ____, швидко опустити руки вниз - *a*;
- поволі розвести, руки в сторони - *a* ____, хлопнути в долоні - *a*;
- поволі з'єднати округлі руки перед грудьми - *o* ____, різко опустити вниз - *o*;
- поволі піднімати округлі руки через сторони вгору - *o* ____, різко нахилитися вперед - *o*;
- поволі піднімати округлі руки через сторони вгору і з'єднати над головою - *o* ____, різко нахилитися спочатку в один бік потім - в іншу - *o*, *po*;
- сидячи на підлозі, обертати м'яч рукою, вимовляючи *o* ____, відкидати м'яч вперед - *o* або *po*;
- сидячи на підлозі, за столом, «вести» поїзд (машину) «далеко» - *y* ____ і повернати - *y*;
- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, долоні обернені одна до одної; поволі витягати напружені руки вперед - *y* ____, пальці стиснути в кулаці, різко опустити кисті рук вниз - *y*;
- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, пальці стислі в кулаці, вказівні пальці виставлені; поволі витягати напружені руки вперед - *y* ____, різко «викинути» вперед в сторону вказівний палець спочатку одній, потім іншої руки - *y y*;
- стоячи або сидячи, поволі розвести прямі руки в сторони, а потім поволі витягнути вперед, вимовляючи *a* ____ *y* ____ швидко розвести кисті рук в сторони, а потім витягнути вперед - *ay*;
- поволі розвести руки в сторони, а потім з'єднати перед грудьми - *a* ____ *y* ____, приласти долоню до рота, вимовляючи *ay!* (неначе звемо когось в лісі);
- стоячи або сидячи, поволі витягнути руки вперед, а потім розвести в сторони - *y* ____ *a* ____, різко витягнути руки вперед, а потім розвести кисті рук в сторони - *ya*;
- стоячи або сидячи, поволі витягнути руки вперед, а потім розвести в сторони - *y* ____ *a* ____, пальці стиснути в кулаці, різко «викинути» вказівні пальці вперед, а потім прибрати в кулаці - *ya*.

Аналогічні вправи пропонуються і з складами, що включають вибухові звуки, наприклад:

- стоячи або сидячи, пальці стислі в кулаці; різко опустити руки вниз -па, поволі розвести в сторони - *na* ____;
- I. тп.; поволі опустити напружені руки вниз - *na* ____, різко по черзі опускати то ліву, то праву руку - *na na*;
- поволі зробити крок убік - *na* ____, різко приставити іншу ногу - *na*.

У складах, що включають сонорні і фрикативні звуки, які можна вимовляти довго (наприклад, *m, n, v, ф*), протяжно або коротко вимовляються не тільки голосні, але і приголосні звуки. При цьому вправи по короткому вимовлянню складів із звуками ***m*** і ***n*** проводяться лише в тому випадку, якщо у дітей немає тенденції до закритої гнусавості, тобто до заміни звуку ***m*** звуками ***mb, bi, mn, n*** (*n = nt, t, nd, d*). При короткому вимовленні складів із звуками в *i* ***ф*** (*типу фа, ва*) слід стежити за тим, щоб не з'являлося дефектне мовлення, а саме заміна цих звуків губно-губним би або п. З фрикативними приголосними можуть використовуватися наступні вправи:

- «надувати» велику кулю, тобто, відводячи долоні від рота, зображені велику кулю - ***ф*** ____ и маленька кулька, описуючи пальцями маленький круг у губ, - ***ф***;
- піддувати паперові човники в тазу з водою: човник пливе «далеко» - ***ф*** ____, човник пливе «близько» - ***ф***;
- поволі розвести руки в сторони і плавно опустити - *a m* ____, зобразити, як гавкає собака, - *am am am*;
- руки зігнуті в ліктях, долоні направлені від себе; поволі висувати напружені руки вперед (*m* ____), а потім – розвести у сторони (*a* ____) - *m a a* ____, швидко витягнути напружені руки вперед - *ma*;
- стоячи на колінах, долоні упираються в підлогу; поволі розпрямити спину і підняти руки - *n a* ____, різко витягнути руки вперед - *na*;
- руки зігнуті в ліктях, долоні у плечей; поволі витягнути руки вперед – в сторони - *n a a* ____, різко «викинути» спочатку одну а потім іншу руку убік - *na na*;
- сидячи на підлозі, ноги в сторони, руки витягнуті вперед; похитувати пряими напруженими руками, а потім поволі опустити – *v a* ____, швидко опустити напружені руки - *va*;
- руки в сторони на рівні плечей («літак»); похитувати напруженими руками, а потім поволі опустити їх – *v a* ____, швидко опустити напружені руки - *va*;
- I. тп.; похитувати напруженими руками, а потім поволі сісти і опустити руки - *v a* ____, швидко сісти і опустити руки - *va*;
- руки зігнуті в ліктях, долоні звернені до рота; поволі витягнути руки вперед і розвести в сторони - *fa a* ____, різко «відкинути» долоні від рота - *fa*;
- I. тп.; поволі витягнути руки вперед і розвести в сторони - *fa a* ____, різко «відкинути» від рота спочатку долоня правої руки, а потім - лівою - *fa fa*;
- I. тп.; поволі піднімати руки вверх в сторони - *fa o* ____, різко

опустити кисті рук вниз - *фо*;

- стоячи, руки зігнуті в ліктях, долоні звернені до рота; поволі піднімати руки вверх в сторони - ф____о____, різко опускати по черзі кисті рук - фо *фо*.

Подібні вправи розвивають мовне дихання і голос.

РОБОТА НАД ЗЛІТНІСТЮ

Вправи проводяться тільки на матеріалі складів. У них включаються звуки, вже викликані у дітей. Злиті (без пауз) рухи відповідають злитному вимовлянню складів, а рухи з паузами - роздільному.

В основному вправи над злитністю мовлення проводяться на матеріалі прямих складів з глухими вибуховими приголосними:

- стоячи або сидячи, стиснути пальці в кулаці; різко опускати руки із стислими кулаками вниз, вимовляючи *panana* (злито), стукати кулаком об кулак - *na na na* (не злитно);
- сидячи на підлозі, стиснути пальці в кулаці; стукати кулаками по ногах - *panana*, по підлозі - *na na na*;
- I. тп.; по черзі то правою, то лівою рукою ударяти по колінах - *panana*, одночасно двома руками проводити удари по підлозі - *na na na* або, навпаки, по черзі то правою, то лівою рукою стукати по підлозі - *panana*, одночасно двома руками проводити удари по колінах - *na na na*;
- руки зігнуті в ліктях, пальці стислі в кулаці; поперемінно опускати руки вниз, вимовляючи *panana*, підняти обидві руки на рівень грудей, різко опускати вниз з інтервалами між рухами - *na na na*;
- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, пальці стислі в кулаці; маленькими поштовхами висувати руки вперед - *pupupu*, «викидати» руки вперед - *nu nu nu*;
- зображати великий і маленький м'ячі: великий м'яч - підстрибує - *po po po*, маленький - злегка сідати - *popopo*;
- ляскати в долоні перед грудьми - *tatata*, ляскати в долоні над головою - *ta ta ta*;
- сидячи на підлозі, ноги витягнуті вперед, руки упираються в підлогу; стукати по підлозі двома ногами або по черзі то правою, то лівою ногою - *tatata*, розводити ноги в сторони і сполучати - *ta ta ta*;
- крокувати на місці, не піднімаючи високо ніг, - *tatata*, топати однією ногою - *ta ta ta*;
- топати ногою, - *tatata*, поволі крокувати на місці, високо піднімаючи ноги - *ta ta ta*;
- руки опущені уздовж тіла; ляскати себе руками по стегнах - *tata tata*, ляскати себе по животу - *ta ta ta ta*;
- погойдуватися з одного боку в інший (наприклад, зображені ведмедика), вимовляючи *to to to to to*; топати однією ногою - *to to to*;
- руки зігнуті в ліктях, пальці розчепірені; збирати пальці в щіпку - *tototo*, «відкривати» щіпку, розчепірюючи пальці, -*to to to*;
- сидячи на підлозі, ноги витягнути вперед, в сторони; ляскати долонями обох рук по ногах - *tututu*; стиснути пальці в кулаці, стукати по підлозі (збоку від ніг) - *tu tu tu*.

У вправи включаються і інші звуки, що з'явилися у дітей, наприклад:

- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, долоні від себе; плавно витягати

обидві руки вперед - *m a m a m a*, різко витягати в сторони вперед то одну руку, то іншу - *ma ma ma*;

- I. тп.; плавно витягати руки в сторони, вперед поперемінно то праву, то ліву руку - *m a m a m a a*, різко витягати вперед дві руки - *ma ma ma*;
- I. тп.; вперед висувати кисті рук (як би граючи в м'яч об стіну) – *mamama*, витягати вперед, в сторони то праву, то ліву руку - *ma ma ma*;
- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей долонями до себе; виконувати поперемінні рухи руками, як би даючи щось, - *nанана*, витягати вперед дві руки - *на на на* (або навпаки);
- сидячи на підлозі, витягнути ноги вперед- в сторони, руки в сторони «літак»; виконувати невеликі нахили в сторони - *вававава*, виконувати нахили в сторони, майже торкаючись підлоги, - *ва ва ва*;
- руки підняті вгору; легке похитування руками - *фафафафа*, нахили тулуба в сторони - *фа фа фа*;
- обертальні рухи кистіми рук над головою - *ляляляля*; руки на пояс, нахилятися в сторони - *ля ля ля*;
- розслаблені руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, долоні опущені; часто струшувати кистіми рук - *бабабаба*, струшувати кисті, поступово нахиляючись вниз, - *ба ба ба*.

Подібні вправи допомагають формувати злиту вимову.

РОБОТА НАД ТЕМПОМ МОВЛЕННЯ

Педагог учує маленьких дітей відтворювати різноманітні рухи в різному темпі, супроводжуючи їх вимовлянням складів.

Поєднувати швидкий темп рухів з вимовлянням складу на кожен рух важко, тому темп слід збільшувати поступово, тобто учити дітей вимовляти мовний матеріал все в більш і швидшому темпі (з урахуванням можливостей кожної дитини).

Вправи проводяться, як правило, на матеріалі складів *na* і *ma*:

- сидячи на підлозі, розвести ноги в сторони; ритмічно ударяти м'ячем по підлозі поволі, вимовляючи *na na na*, і швидко - *папапа*;
- I. т.п.; часто ударяти кулаками об підлогу - *папапа*, в повільному темпі ляскати долонями по ногах - *па па па* (або *навпаки*);
- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, пальці стислі в кулаці; струшувати напруженими кулаками в швидкому темпі - *папана*, опускати напружені руки вниз і повернати в початкове положення в повільному темпі - *на на на*;
- крокувати на місці в швидкому і повільному темпі, вимовляючи склади *татата* в різному темпі;
 - зображати, як лялька (ведмедик, зайчик, кішка, мавпочка і тому подібне) йде поволі, - *на на на* (або *та ма ма ма*) і біжить, - *папанана* (або *татата*);
 - стоячи на колінах; стукати долонями по колінах в швидкому темпі – *пупупупу* (або *тататата*) і по підлозі в повільному - *ну ну ну* - *ну ну* (або *та ма ма ма*);
 - ляскати в долоні в повільному темпі - *ма ма ма*, і в швидкому - *татата*;
 - поволі крокувати на місці - *ма ма ма*, бігти на місці – *тататата*;
 - бігти в центр або врозсип під часті удари бубна (барабана і тому подібне) - *папана* (або *татата*), поволі йти під рідкісні удари - *на на на* (або *та ма ма ма*);
 - руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, долоні опущені вниз; поперемінно в повільному темпі опускати вниз то праву, то ліву руки - *ма ма ма*, у швидкому темпі виконувати ті ж рухи долонями обох рук *тататата*;
 - поволі йти вперед - *ма ма ма*, у швидкому темпі топати ногами на місці (однією ногою) - *тататата*;
 - старенький дідусь йде поволі - *на на на* (або *ма ма ма*), маленький хлопчик (дівчинка) йде швидко - *папана* (або *татата*) і т.п.;
 - користуючись іграшкою (лялька, ведмедик, зайчик, кішка, мавпочка і тому подібне), показати, як вона йде поволі, - *на на на* (або *ма ма ма*), йде в нормальному темпі - *на на на* (або *ма ма ма*), біжить - *папанана* (або *татата*); «

- сісти на підлогу, ноги в сторони; часто ударяти кулаками об підлогу – папапа, ударяти кулаками по ногах в нормальному темпі - па_па_па_ляскати долонями по ногах, поволі вимовляючи - па____на____на____ (або навпаки);
- стоячи на колінах, ляскати в долоні в швидкому темпі - тататата, ляскати долонями по ногах в нормальному темпі - ма_ма_ма_ма_ і по підлозі в повільному - ма____ма____ма____;
- поволі крокувати на місці - ма____ма____ма____, йти вперед у нормальному темпі - ма_ма_ма_ма_ і бігти - тататата;
- поволі йти вперед - ма____ма____ма____, у нормальному темпі крокувати на місці - ма_ма_ма_ма_, в швидкому темпі топати ногами на місці - тататата;
- старенький дідусь (бабуся) йде поволі - па____на____на____ (або ма____ма____ма____), тато (мама) йде в нормальному темпі - на_na_na_na_ (або ма_ма_ма_ма_), маленький хлопчик (дівчинка) йде в швидкому темпі - напана (або татата) і т.п.;
- руки в сторони на рівні плечей («літак»); злегка похитувати руками в швидкому темпі - вавава, поволі опускати руки, перехрещуючи їх, і піднімати на рівень плечей - в____а____в____а____в____а____;
- зображені маленьку собачку і великий собаку; маленька собачка гавкає аф-аф-аф в швидкому темпі, велика - а____ф____ - а____ф____ - а____ф____ в повільному;
 - сидячи на підлозі, ноги вперед-в сторони, руки зігнуті в ліктях на рівні грудей; поволі опускати руки до підлоги, торкатися її долонями і поверратися в початкове положення – ф____а____ ф____а____ ф____а, стиснути пальці в куркульки, в швидкому темпі розкривати -фафафафа;
 - руки підняті вгору; у швидкому темпі проводити легкі похитування рук над головою - ляляляля, виконувати в повільному темпі нахили в сторони - ля____ля____ля____ ;
 - руки зігнуті в ліктях на рівні грудей; енергійно в швидкому темпі струшувати розслабленими кистями - бабабаба, в повільному темпі струшувати кистями, поступово опускаючи їх вниз - ба____ба____ - ба____;
 - I. тп.; енергійно і швидко струшувати розслабленими кистями – бабабаба, поперемінно струшувати кисть то правою то лівою руки в нормальному темпі - ба_ба_ба_, струшувати кисті обох рук в повільному темпі, поступово їх опускаючи, - ба ба ба .

Проводячи описані вище вправи, слід пам'ятати, що вони направлені на формування нормального темпу мови. Уміння довільно змінювати темп мовного матеріалу, украй важливо, як для виразності мови, так і для її сприйняття дитиною.

РОБОТА НАД ЗМІНОЮ СИЛИ ГОЛОСУ

Після того, як в ході первинних корекційних занять у дитини вже викликаний голос, її учат вимовляти склади голосно і тихо, голосно, тихіше і тихо (як правило, з II півріччя першого року занять).

Слід пам'ятати, що сила голосу індивідуальна і розвивається поступово. Навчаючи дітей вимовляти голосні, склади, а пізніше - слова і фрази голосом підвищеної гучності, потрібно стежити, щоб вони не напружувалися, щоб не було зайвого форсування звуку. Це може привести до зриву голосу і до фальцету. Важливо проводити роботу не поспішаючи, по можливості, щодня. Розвитку голосу сприяє тривале мовлення голосних, приголосних м і в, відтворення ряду складів. Кожна дитина вчиться говорити голосніше і тихіше по відношенню до індивідуальної сили **свого голосу**. Поступово голос міцніє, і різниця між нормальним і тихим або гучним голосом збільшується. Слід також стежити за тим, щоб, підсилюючи голос, діти його не підвищували.

Працюючи над силою голосу, важливо постійно стежити, чи не викликають у дітей гучні звуки неприємні відчуття. У разі їх появи, по-перше, необхідно внести коректування до режиму роботи індивідуального слухового апарату: включити автоматичний регулятор посилення, відрегулювати його так, щоб гучні звуки не були неприємні дитині. По-друге, педагогові потрібно зменшити силу голосу, що пропонується як зразок гучного мовлення.

В ході навчання зміні сили голосу пропонуються різні рухи; при цьому чим голосніше звук, тим більше і амплітуда руху. Можуть бути використані наступні вправи:

- «Ляля спить» - діти тихо підходять до сплячої в ліжечку ляльки (ведмедика, зайчика...), вимовляючи тихим голосом *папана*; педагог опонує розбудити ляльку (ведмедика, зайчика ...), малюки голосно топають, вимовляючи гучним голосом **ПАПАПА**, лялька (...) окидається і танцює;
- у руках у дітей стрічки; під гучні звуки піяніно (гармошки...) розмахувати стрічками над головою - **ЛЯЛЯЛЯ**, під тихі - виконувати рухи малої амплітуди внизу **-ляляля**;
- ходити врозсип («гуляти») під тихі удари по бубну (барабану) - *папана* (*татата*), бігти до педагога - ховатися під «парасольку» під гучні удари - **ПАПАПА (ТАТАТА)**;
- ходити тихо на носочках по кругу (врозсип) під тихі удари по бубну (барабану) - *папана* (*татата*), ходити високо піднімаючи ноги під гучні удари - **ПАПАПА (ТАТАТА)**;
- зображати велику собаку, який гавкає голосно, - **АФ-АФ-АФ** і маленьку собачку, яка гавкає тихо, - **аф-аф-аф**;
- зображати велику і маленьку кішку (корову, пташку, поїзд і тому подібне) - **МЯВ** і **мяв** (*МУ* і *му*, **ПІПІПІ** і позбавимо, *У* ____ и *у* ____);
- зображати легкий вітерець - *у* ____ и сильний вітер - *У* ____ (пов'язавши з картинкою і спостереженнями за природою);
- сидячи на стільці або на підлозі, стукати пальцем об палець у колін,

вимовляючи - *mamata* (тихо), у грудей - *TATATA* (голосніше), над головою - *TATATA* (голосно); при цьому збільшується і амплітуда рухів;

- розводити опущені руки в сторони - *a* ____ (тихо), розводити руки в сторони від грудей - *A* ____ (голосніше), над головою - *A* ____ (голосно); чим голосніше звук, тим вище піднімаються руки і з тією великою напругою вимовляється звук (такі вправи проводяться і з іншими голосними);
- розвести опущені руки внизу - *na* ____ (тихо), у грудей – *PA* ____ (голосніше), над головою - *PA* ____ (голосно) або, навпаки, вимовляти склади з відповідними рухами спочатку голосно, потім тихіше і тихо;
- крокувати на місці (ходити по кругу) під звучання бубна або барабана: гучні удари - крокувати, високо піднімаючи ноги і голосно вимовляючи ***ПАПАПА (TATATA)***, удари тихше - крокувати звичайно, вимовляючи ***ПАПАПА (...)*** голосом розмовної гучності, тихі удари - злегка піднімати ноги і вимовляти склади тихо.

РОБОТА НАД ВИСОТОЮ ГОЛОСУ

Цей розділ роботи є одним з найбільш складних. Вправи, направлені на зміну висоти голосу, вимагають пильної уваги з боку педагога, оскільки неправильне їх проведення сприятиме закріпленню дефектного голосу у дітей. Слід пам'ятати, що висота голосу індивідуальна: у одних дітей основний тон їх голосу вищий, у інших - нижче. Дитину учать змінювати висоту щодо основного тону свого голосу, тобто в межах його частотного діапазону. Важливо стежити за тим, щоб високий голос не був фальцетним. При вимовлені високим голосом педагог може відчувати хоч би слабку, але вібрацію грудей дитини (оскільки включається грудний резонатор), які відсутні при фальцеті (оскільки в даному випадку в голосоутворенні бере участь головний, а не грудний резонатор). Так само педагог повинен перевіряти і висоту свого голосу. Зразок для дітей - високий голос педагога, але у жодному випадку не **фальцет**. В ході щоденних цілеспрямованих вправ кожна дитина поступово научається хоч би трохи змінювати висоту свого голосу. Але це вимагає часу і цілеспрямованої роботи. Хоча вправи в зміні висоти голосу пропонуються з першого року навчання, перші результати можуть з'явитися значно пізніше.

З того часу, як у дітей вже викликаний голос нормальної висоти, їх учать говорити високим і низьким голосом. Робота проводиться, по можливості, щодня. В першу чергу пропонуються вправи, пов'язані з ігровою діяльністю. Саме при їх проведенні, як правило, вперше з'являється довільне підвищення і пониження голосу. Можна рекомендувати наступні вправи:

- зображати великого і маленького ведмедика (зайчика, собаку): великий ведмідь йде поволі - *A-A-A* (низький голос), маленький біжить -*a-a-a* (високий голос);
- зображати великого птаха і маленьку пташку - **ППППП** (низький голос), *nininii* (високий голос);
- зображати маленького і більшого зайчика: маленький зайчик виконує невеликі присідання - *a-a-a* (високий голос), великий стрибки - *A-A-A* (низький голос);
- зображати кішку, великую собаку, пташку; педагог (або дитина) опонує вгадати, кого він зображає («Хто я?»): йде «кішка», вимовляючи голосом нормальної висоти, - мяє-мяє, гавкає «великий собака» -аф-аф-аф (низький голос), літає «пташка» - *nini* (високий голос).

Також дітям пропонується вимовляти високим, низьким і нормальним голосом різні голосні і склади. При цьому вимовляння низьких звуків супроводжується розслабленими рухами, направленими вниз; високих - дуже напруженими рухами, направленими вгору, а звуків нормальної висоти - ненапруженими рухами, які використовуються на рівні грудей, наприклад:

- руки в сторони, підняти руки через сторони вгору, потягнутися, встати на носочки - *a ____* (високий голос), опустити руки через сторони вниз, як би тиснути на повітря, - *A ____* (низький голос);
- розвести опущені руки в сторони - *O ____* (низький голос), округло

з'єднати руки над головою, потягнутися, встати на носочки - *o*____(високий голос);

- руки витягнути вперед; опускати руки вниз - *U*____(низький голос), піднімати вгору, встаючи на носочки, *u*____(високий голос); при появі фальцету вправа слід припинити і надалі проводити роботу по зміні висоти голосу на матеріалі голосних а і о; потім вправу повторити;
- розвести опущені руки в сторони - *A*____(низький голос), розвести руки в сторони у грудей *A*____(голос нормальної висоти), підняти руки вверх в сторони, підвистися на носочках - *a*____(високий голос);
- округлі руки опущені вниз; розвести опущені руки в сторони – *O*____(низький голос), розвести округлі руки в сторони у грудей - *O*____(голос нормальної висоти), з'єднати округлі руки над головою - *o*____(високий голос);
- підняти руки вгору і розвести в сторони - *u o a*__ (високий голос), опустити руки вниз і розвести в сторони - *U O A*__ (низький голос).

Такі вправи можуть проводитися і на матеріалі складів типу *na, no, ta, mo*. Склади із звуками м і н (як і склади пу і ту) можуть включатися в роботу лише в тому випадку, якщо у дітей немає тенденції до підвищення голосу при їх вимовлянні.

Слід пам'ятати, що якщо хтось з дітей зривається на фальцет, йому пропонується вимовляти голосні і склади тільки низьким і нормальним по висоті голосом; вправи по підвищенню голосу проводяться індивідуально і починаються лише після того, як вдається усунути фальцет.

На заняттях важливо опонувати кожній дитині вимовляти матеріал і низьким, і нормальним, і високим голосом. Помилково, коли одна дитина постійно повторює матеріал низьким голосом, а інший - високим. Дошкільник з нижчим голосом не оволодіватиме його підвищенням (або навпаки), якщо весь час вимовлятиме мовний матеріал тільки низьким голосом (наприклад, за великого собаку, великого ведмедика...).

РОБОТА НАД РИТМОМ

На початку корекційних занять дітей учать відокремлювати один склад від ряду складів, а на спеціальних фронтальних заняттях - визначати на слухо-зоровий і слуховій основі кількість звучань в межах трьох. У міру того, як діти оволодівають цими уміннями, педагог приступає до цілеспрямованої роботи над відтворенням ритму звучань.

Як правило, на другому і третьому роках навчання дітей учать відтворювати спочатку двоскладові ритми (типу *Tata i taTa*), а потім і трискладові (типу *TAtata, taTAta, tataTA*). З цією метою проводяться різноманітні вправи, в ході яких діти відплескують, відстукають ритми, зображають їх диригуванням. Важливо, щоб рух на ударний склад відрізнявся від руху на ненаголосений. Спочатку відтворення складу, що знаходиться під наголосом, суводжується рухом не тільки тривалішим, ширшим, але і якісно іншим, наприклад:

- сидячи, ударяти долонями по колінах, вимовляючи ненаголосений склад *na*, і кулаками по підлозі - ударний - *ПА* (при відтворенні дву-трех-сложных ритмів *naPA i ПAна, nanaPA, naПAна i ПAnana*);
- сидячи або стоячи, ляскати в долоні на ненаголосений склад - *ta* і по ногах - на ударний - *TA* (при відтворенні двух-трех складових ритмів *TAma i taTA, TAтата, taTAta i tataTA*);
- сидячи, ударяти м'ячем об підлогу, вимовляючи ненаголосений склад - *ta*, витягати руки з м'ячем вперед на ударний склад - *TA* (відтворюючи двух-трех складів ритми);
- руки зігнуті в ліктях на рівні грудей, пальці стислі в кулаці; на ненаголосений склад руки різко опустити вниз - *na*, на ударний - відвести в сторонні - вниз - *ПА* (при відтворенні двух- трьох складових ритмів).

У випадках, коли тій або іншій дитині важко у відтворенні ритму, педагог допомагає йому, виконуючи вправу разом з ним його руками.

Поступово рухи при вимовлені наголосених і ненаголосених складів починають відрізнятися тільки по амплітуді і тривалості, наприклад при відплеску ритмів, їх відбивання (руково або ногою), диригуванні і тому подібне

РОБОТА НАД ІНТОНАЦІЙНОЮ СТОРОНОЮ МОВИ

Вимовні навики, які формуються у дітей в ході проведення описаних вище вправ, створюють основу для оволодіння дитиною із значним зниженням слуху найскладнішої для неї фонетичної системи мови, фонетичною інтонацією.

Періодом для становлення мови є раннє дитинство. Маленька дитина, що чує, засвоює багато елементів фонетичної інтонації до того, як оволодіває звуковою стороною мови. Вимова ж дітей із значним зниженням слуху відрізняється монотонністю. Чим **раніше почата** робота над інтонаційним ладом мови, тим кращих результатів можна чекати.

Дошкільників учати передавати ту або іншу інтонацію на основі наслідування, використовуючи як природні ситуації, так і спеціально створювані. При цьому дітей спонукають імітувати різні відчуття, передаючи їх не тільки голосом, але і мімікою обличчя, рухами тіла, природними жестами. Пропонуються різні вправи, які проводяться щодня. В ході цих вправ дітей учати обігрувати звички різних тварин, характерні риси людей, передавати емоційні стани.

З першого року навчання в ході спеціальних ігрових вправ дітей слід учити наслідувати педагогові, який зображає різні емоційні стани. При цьому і мовний матеріал поступово ускладнюється. Наслідуючи педагога, діти вчаться зображати:

- біль - *a-a-a, бобо* (пізніше - *боляче, болить, У мене болить живіт і тому подібне*);
- радість - *A_____, ура* (пізніше - *Мама!, Тато!, Гратимемо!, Мама прийшла!*);
- питання - *a?* (пізніше -*де?, Що там?, Мама?, Де тато?, Тато будинку?, Чому?!*);
- прохання - *a_____, a-a, дай!* (пізніше - *Допоможи!, Йди до мене; Тітка Оля допоможи!*);
- засудження - *a_____, a-a-a. ай-яй-яй, Фу!* (пізніше - *погано, невірно*);
- втома - *o_____(пізніше - ox, втомилася!, Я втомилася!)* і тому подібне.

Постійно розігруються різноманітні сценки: хтось загубився (хоче їсти), щось зламалося, хтось забився (нудьгує, зве маму) і тому подібне Ось одна з них. До дітей приходить нова красива лялька. Лялька гладить дітей по голові - «хороший» і починає танцювати, радісно наспівуючи - ляляля; діти співають разом з нею. Потім вона падає, «розбиває до крові» ногу (руку, лоб...). Діти разом з педагогом зображають біль ляльки, вимовляють, як можуть: «*Бах, ой-ой-ой!, Бобо!, Боляче!, Болить, бобо!, Ой-ой-ой, жалко!*» Лялька (і діти разом з нею) плаче: «*O-o-o, бобо, болить*». Педагог і діти жаліють ляльку, «лікують» її, цілють.

Вона «видужує» - *O_____(радісно)*, діти разом з лялькою танцюють підспівуючи радісно - ляляля, потім вони зображають втому: *o_____, o_____(з інтонацією втоми), втомилися, ox-ox*.

В ході обігравання звичок різних тварин, характерних особливостей людей і предметів діти зображають, наприклад, кокетливу маму-кішку, пустотливого кошенята, злий великий собаку, ласкового маленького щенята, бравого солдата, дідуся, здивовану маму, киплячий чайник, гарячу праску, гострий ніж і тому подібне.

Інсценуються доступні дітям казки: «Колобок», «Курочка Ряба» і тому подібне

Разом з педагогом діти розглядають картинки, емоційно оцінюють змальовану ситуацію: «Молодець!, Добре, Ай-яй-яй; Погано; Не можна», говорять за персонажів.

У всіх випадках підбирається мовний матеріал, який відповідає рівню мовного розвитку дітей. При цьому вони вчаться виражати той або інший стан перш за все пластикою тіла, мімікою обличчя, природними жестами, які супроводжуються мовленням спочатку лише окремих голосних і простих складів (*a*_____, *o*_____, *papana*, *tatata*), поступово (у міру того, як діти оволодівають умінням передавати елементи інтонації звуком, складом) включаються лепет, найпростіші повні слова, пізніше - і фрази. Наприклад, розігруючи сценку, в якій щеня загубилося, маленькі діти тужливо гавкають: *a-a-a* або *aф-aф-aф*, звуть маму: *A-a-a, мама*, плачуть радіють появі собаки-мами: *A*_____ (радісно), *ура! Mama!*

Старші діти можуть користуватися іншими мовними засобами: «Я загубився!, Де моя мама?, *Mama, йди!*, *Mama, я тут*, *Ось моя мама!*, *Mama знайшла мене, Я радий!*»

Приведемо конкретні приклади роботи над інтонаційною стороною мови на першому - другому році заняття:

- використовуючи іграшкових тварин, зображати їх рухи, і голосом, супроводжуючи руху вимовляти інтонаційно забарвлениі голосні *a*, *o*, *y*, складів типу *pa*, *tat*, *ta*, *ton-ton*, звуконаслідувань типу *няв*, *aф-aф-aф* і тому подібне Педагог тримає в руках іграшкового ведмедика (собаку, зайчика, кішку, їжачок, лисицю), спочатку показує його рухи, потім виконує їх разом з дітьми, після цього діти по черзі зображають ведмедика (...);
- пластикою тіла і голосом зображати машину, поїзд, літак і тому подібне (голосний *y*, склади типу *tu*_____, *tututu*, лепетніє слова *y*_____, *y*_____, піпі і т.п.);
- зображати ляльку рухами і голосом (вимовлянням інтонаційно забарвлених голосних *a*, *u*, *o*, складів типу *papana*, *tatata*, *ляля-ля*, лепетного слова *ляля*);
- наслідувати рухами і голосом людей (тато, мама, дідусь, бабуся, солдат і тому подібне);
- міняючи силу, висоту і інтонаційне забарвлення голосу, зображати рухами і звуком велику і маленьку собаку (зайчика, кішку, м'яч...);
- вгадувати, кого зображає рухами і голосом педагог або дитина; при цьому предмети, що зображуються, або відповідні картинки можуть находитися перед дітьми, і якщо виникають утруднення, то педагог указує

на відповідний предмет (картинку); потім він знову зображає предмет (...), після чого повторює вправу разом з дітьми.

Особлива увага приділяється навчанню дітей вимовляти мовний матеріал з тією або іншою інтонацією. Зупинимося на конкретних прикладах:

- спонукати до мовлення голосного *a* з інтонацією охання; коли діти зображають ведмедика (...), вони за допомогою педагога просять один у одного цю іграшку, вимовляючи голосний *a* з інтонацією охання - *a a a - дай*;
- спонукати до мовлення голосного *a* з інтонацією радості. Лунає стукіт в двері, педагог питает «Хто там?» і відкриває двері, а там ведмедик (...). Спочатку педагог сам приводить ведмедика, зображаючи його ходу, згодом це робить хтось з дітей. Всі діти разом з педагогом радіють приходу ведмедика (...): *A!* (з інтонацією радості). Потім всі разом танцюють, і ведмедик (...) йде (або дивиться заняття дітей);
- спонукати до мовлення голосного *a* з інтонацією радості і болю. Діти радіють, що прийшов зайчик (...) і вимовляють *A!* (з інтонацією радості). Зайчик стрибає разом з дітьми і раптом падає. «*Vпав, бах!, Зайчик впав*» - говорять діти (як можуть) разом з педагогом. Зайчик встає і плаче. Діти імітують плач разом із зайчиком: «*A-A-A* (з інтонацією болю), *бобо, лапа бобо, лапа болить*». Діти «лікують» зайчика (...) і заспокоюють його;
- спонукати до мовлення голосного *a* з інтонацією болю, питання і засудження. Педагог звертає увагу дітей на те, що хтось плаче. За дверима стоїть зайчик (...). Зайчик плаче, у нього зав'язана лапа. Діти зображають, як плаче зайчик, як у нього болить лапа, використовуючи голосний *a*. Діти питают: *a? a?* «Чому ти «плачеш?» - питает педагог зайця і пояснює, показуючи, як зайця укусив собака. Діти засуджують собаку - *a! a!* Собака «говорить», що більше не кусатиметься і всі радіють - *A____ / A____*;
- спонукати до мовлення голосного *a* з інтонацією спонуки і радості. Педагог зображає кішку (...) і питает у дітей: «Хто там?» (за дверима). Діти вгадують і звуть разом з педагогом: «*Kішка, йди!* (як можуть) *a! a!*» Кішка приходить, діти радіють: *Ура! A! A!* Можна також покликати вихователя, який знаходиться в групі, або одного з дітей: «*Tітка Наша! (Оля!) A! A! A! Йди!*»; при появі всі радіють - *A! A! Ура!*;
- спонукати до мовлення голосного *u* з інтонацією болю, радості і засудження. Ведмедик (...), якого тільки що зображали діти, уяв ніж і випадково порізав лапу. Лапа болить - *u u u*. Ведмедик плаче - *u____, u____*. Діти жаліють ведмедика, зав'язують йому лапу. Лапа не болить, всі радіють - *U! U! Ура!* Потім педагог говорить, що ніж брати не можна, і діти засуджують ведмедика - *u! u! u!* Ведмедик говорить, що так більше не робитиме;
- спонукати до мовлення голосного *u* з різною інтонацією (питання, болю, спонукання, радості). Лунає стукіт в двері: «*Xто там? У? У?*»? Педагог відкриває двері і всі бачать собаку (...). «*Aф-аф-аф*», - гавкає собака.

Діти разом з педагогом говорять: «*Йди! У! У!*» На підлозі лежить гострий камінь. Собака наступає на нього і плаче від болю - *u-u-u*. Діти жаліють

собаку, лікують його. Лапа у собаки більше не болить. *У! У! У! Ура!* - радіють діти разом з собакою;

- спонукати до мовлення голосного *у* з інтонацією спонукання, питання і радості. Педагог говорить: «Вгадайте, хто там? *У? У?*» і зображає кішку - *мяу-мяу-мяу*. Діти звуть кішку: «*Мяв-мяв, йди! У! У!*» Один з дітей бере відповідну іграшку-кішку, зображає її, діти йому наслідують, радіють - *У! У!* Кішка танцює разом з дітьми, потім «втомлюється» - *у -у*, сідає на стілець і дивиться заняття;
 - спонукати до мовлення голосних *a* і *u* з різною інтонацією.
- Використовуються різні ситуації: потрібно покликати няню або вихователя, хтось з дітей впав, забився, хтось когось образив, прийшла мама і т.п.;
- спонукати до мовлення голосного *o* з інтонацією болю, питання і засудження. До дітей в гості прийшла лялька. У ляльки зав'язана рука. Вона плаче: «*O! O! Бо-бо, боляче*». Діти питаютъ: «*Що трапилося? O? O?*» Лялька говорить: «*Собака укусив, аф*». Діти лають собаку: «*O! O! Фу! Не можна!*» Собака говорить, що більше не кусатиметься, і лялька з собакою разом йдуть, кажучи дітям: «*Пока*»;
 - спонукати до мовлення голосного *o* з інтонацією радості, спонукання, втоми. Лялька спить. Діти тихо підходять до неї і, вимовляючи тихо *papana*, просять її встати: «*O! O! Вставай!*» Лялька окидається. Діти раді - *O! O!* Лялька танцює разом з дітьми - *o-o-o-o* (радісно). Потім вона втомлюється - *O____O____O____* (утомлено) і йде;
 - спонукати до мовлення голосного *o* з інтонацією болю, спонукання і засудження. Діти звуть ляльку: «*Ляля, йди! O! O!*» Лялька біжить, спотикається, наприклад, за дроти апаратури, падає. У неї болить рука. Лялька плаче - *o, o, o, бо-бо, болить, боляче*. Діти жаліють ляльку лікують її. Лялька видужує - *O____* (радісно). Діти лають її: «*O! O! O! Треба дивитися під ноги*»;
 - спонукати до мовлення голосного *o* з інтонацією спонукання, переляку, засудження і радості. Великий собака спить. Діти тихо підходять до неї, кажучи тихим голосом: «*papana, o! o! o! Вставай!*» Собака не окидається. Діти голосно топають, кажучи «*ПАПАПА, O! O! O! ВСТАВАЙ!*» Собака окидається, гавкає і біжить за дітьми. «*Перелякані*» діти тікають - *o o o, ай-ай-ай!* Педагог лає собаку: «*О! О! Ай-яй-яй! Фу! Не можна!*» Собака пеститься до дітей і говорить, що більше не буде. Всі радіють: «*O! O! Ура!*»;
 - спонукати до мовлення голосних з різною інтонацією. Лялька спить. Діти тихо підходять до неї, кажучи: «*татата, a! a! Вставай!*» Лялька не чує. Діти голосно ляскавуть в долоні «*TATATA, A! A! ВСТАВАЙ!*» Лялька окидається, у неї на руці подряпина. Діти питаютъ: «*У? У? Чому?*» Лялька плаче: «*O! O! Бо-бо, боляче*». Вона говорить, що її подряпала кішка. Діти жаліють ляльку, лікують її. Одна дитина приносить іграшку кішку, зображаючи її при цьому. Діти засуджують кішку: «*A! A! Ай-яй-яй! Фу! Не можна!*» Кішка пеститься до дітей, говорить, що так більше не робитиме. Всі радіють: «*A! A! Ура!*»;

- спонукати до мовлення з різною інтонацією голосних. Хтось стукає. Діти питаютъ: «Хто там? А? А? Йди! А! А!» Приходить лялька. У ляльки болить живіт - О! О! Бо-бо! Боляче! Діти питаютъ: «Чому болить? А?» Лялька розповідає, що їла неміті яблука. Діти лають ляльку: «Ай-яй-яй! А! А! Не можна!» Педагог дає ляльці пігулку, вона «видужує». Діти радіють разом з лялькою: «А! Ура!»;

- спонукати до мовлення голосних з різною інтонацією. Стукіт в двері: «Хто там? А? А?» Педагог відкриває двері, там коштує іграшка щеня. Зображення його, педагог входить, щеня плаче: «А! А! А!»

Разом з педагогом зображають щеняти, що плаче, і діти. Вони питаютъ: «Чому плачеши? А? А?» Щеня відповідає: «Мами немає. Де мама? А?» Діти звуть маму спочатку тихо: «Мама, мама, йди! А! А! А!» Потім звуть голосно. Встає мама (педагог зображає великий собаку). Всі радіють: «А! А! Ура!»;

- спонукати до мовлення голосних з різною інтонацією. Стукіт в двері: «Хто там? О? Йди! О! О!» Входить великий ведмідь-тато і плаче низьким голосом - о, о, о. У нього питаютъ: «Що трапилося? Чому? о? о?» Ведмідь говорить, що немає маленького ведмедика. Педагог опонує допомогти ведмедеві і покликати ведмедика. Діти спочатку звуть тихо: «О! О! Йди! Ведмедик, йди!» Потім звуть голосніше і голосніше. Ведмежа почуло і прибігло. Всі радо: «О! О! Ура!»;

- спонукати до мовлення голосних з різною інтонацією. До дітей в гості прийшла лялька. У ляльки болить нога. Лялька плаче: «У! У! Бо-бо, боляче, я впала». Діти жаліють ляльку - «А! А! Не плач!», лікують її. Лялька перестає плакати, у неї більше не болить нога. Всі радіють: «Ура! А! А! У! У!» Потім всі танцюють, наспівуючи радісно - «ляляля». В кінці зображають втому - у_____, у_____, втомилися, ох, ох;

- спонукати до мовлення голосних з різною інтонацією. До дітей в гості прийшла лялька. Лялька плаче. Діти питаютъ: «А? А? Чому?» Лялька розповідає, що вона пішла в ліс і її налякав ведмідь. Він вийшов і страшно заричав: «О, О, О». Діти лякаються ведмедя, жаліють ляльку: «А! А!» Потім лають ведмедя: «А! А! Не можна! Ай-яй-яй! Фу! Погано!» Ведмідь обіцяє більше так не робити. Всі разом танцюють, наспівуючи радісно - «ляляля». Потім сідають на підлогу, зображення втому: «Втомилися ох.ох; у_____, у_____»

- спонукати до мовлення явних і коротких слів з різною інтонацією. Педагог приносить в клас зламаний маленький стільчик і питаетъ у дітей: «Хто зламав? А? А? Хто?» Педагог пояснює, що великий ведмідь сів на стільчик і зламав його. Діти приносять великого ведмедя, наслідувати його ході. Діти лають його: «Ай-яй-яй! Не можна! А! А! Фу! Погано!» Педагог питаетъ, хто може сидіти на маленькому стільці. Якщо діти не згадаються, то педагог показує маленького ведмедика. Діти приводять його, садять на маленький стільчик і приносять великий стілець для великого ведмедя;

- спонукати до мовлення голосних, слів і коротких фраз з різною інтонацією. Лялька сидить на стільці. У неї зав'язана щока - болить зуб. Лялька плаче: «О о о, бобо, боляче, зуб болить». Лікар зве ляльку: «А! А!

Йди!» Лялька йде до лікаря. Він лікує їй зуб. Зуб не болить, лялька рада: «*Ура! Зуб не болить!*» Всі радісні йдуть гуляти: «*Ляляля, добре!*» Потім втомлені повертаються - *о о о, ох, втомилися.*

Бібліографія

1. Авдеева Е.Ю., Пельмская Т.В., Шматко Н.Д. Использование звукоусиливающей аппаратуры при обучении дошкольников с нарушенным слухом // Дефектология, 1999, № 4 и 5.
2. Власова Т.М., Пфаффенродт А.Н. Фонетическая ритмика. – М.: Просвещение, 1996.
3. Власова Т.М., Пфаффенродт А.Н. Фонетическая ритмика в школе и детском саду/Практикум по работе со слабослышащими детьми. – М.: Учебная литература, 1997.
4. Воспитание и обучение глухих детей дошкольного возраста: Программы для специальных учреждений. – М.: Просвещение, 1991.
5. Воспитание и обучение слабослышащих детей дошкольного возраста: Программы для специальных дошкольных учреждений.- М.: Просвещение, 1991.
6. Дошкольное воспитание аномальных детей/Под ред. Л.П. Носковой – М.: Просвещение, 1993.
7. Леонгард Э.И., Самсонова Е.Г. Развитие речи детей с нарушенным слухом в семье. – М., 1991.
8. Новикова О.О., Новицкая И.П., Шматко Н.Д. Использование речевой ритмики в работе над произношением дошкольников с нарушенным слухом// Дефектология, 1995, №1. - с.79-87.
9. Пельмская Т.В., Шматко Н.Д. Работа по развитию слухового восприятия и обучению произношению в дошкольных учреждениях для глухих детей. – М., 1988.
- 10.Шматко Н.Д., Пельмская Т.В. Если малыш не слышит...-М.: Просвещение, 2003.
- 11.Шматко Н.Д., Семочкин С.А. Использование радиосистем в коррекционной работе с детьми с нарушенным слухом // Дефектология, 1997, №2 –С.63-66.
- 12.Шматко Н. Д. Новые формы организации коррекционной помощи детям с отклонениями в развитии //Дошкольное воспитание, 1998, №3. –С. 77-81.
- 13.Шматко Н.Д. Преемственность в системе работы над произношением детей с нарушениями слуха в дошкольных и школьных учреждениях//Дефектология, 1999, №5.

